

Андријана НИКОЛИЋ*

КОНЦЕПЦИЈА, КОМПОЗИЦИЈА И КРЕАЦИЈА У ПОЕМИ „ЈАМА” ИВАНА ГОРАНА КОВАЧИЋА

*Дивном јалебу пререзали су злочинци јрло
у часу кад се велико обећање њејовој шаленша
јочело прераћајши у исјуњење.*

*Никад чело убице није било укаљано срам-
нијим злочиним.*

*Шта је наша поезија изјубила у шом пр-
нујку, нијко неће моћи јочно да процијени,
али је то свакако једно од њених најболнијих
умирања.*

*Но, и оно што је Горан сшиао да исјуни –
као јјесник и као човјек – јредсјавља бесијени
дар садашњим и будућим нарашјајима за њи-
хово ушврђење у људском имену.*

Моша Пијаде
Ивану Горану Ковачићу

УВОД

По свједочењима пјесника Владимира Назора, Иван Горан Ковачић је написао своје монументално дјело *Јама* као непосредан пјеснички одговор на крваву стварност злочина, коју је пјесник упознао и потресно доживио на свом партизанском путу, када је крећући у партизанае видио „до темеља спаљена села и пуне јаме закланих људи”. Потакнут злочинима „у старинској бихаћкој кули у којој су усташе клали, мучили и убијали”, по записима В. Афрића, Иван је непосредно након тих злочина у истој кули и у самоћи писао своју *Јаму*. Као метаисторијски путоказ, вјероватно је зато *Јама* први пут читана у Ливну (10. фебруара 1943. рађе-

* Наставник у Основној школи „Павле Ровински” у Подгорици

ницима Прве пролетерске дивизије), јер је Иван Горан Ковачић слушао страхоте јама од ријетких преживјелих „из три ливањске јаме у које је на почетку рата бачено преко 2000 Срба” (Бараћ).

У сагледавању људских патњи, Горан је био опсједнут злом, посебно оним које долази од човјека-човјеку, односно од крвника-човјеку. У тежњи да што објективније прикаже демоне у људским тијелима, написао је *Јаму* као јединствену осуду нечовјештву.

Ако бисмо се бавили питањем тематике Горанове *Јаме*, свакако бисмо морали анализирати конструкцију читаве поеме, строфе, стиха и најпослије тражити одговор у семантичко-лексичким облицима, којима се Горан симболично изражава. Сви споредни мотиви ове поеме (рат, смрт, страдање, заробљеништво, клање, крв, ослобођење) сведени су у простор УМ-а, јединственог универзума, – у човјека, јер је човјек централни мотив и отјелотворење снаге, симбола борбе, зла и добра, свјетлости и таме.

Своју поетику Горан је формирао на основу лектире и сопствених искустава. Читао је много стране и домаће писце. Дуги низ чине сами пјесници које је преводио: Шекспир, Пол, Блејк, Бернс, Вордсворт, Корлиц, Бајрон, Шели, Китс, Тенисон, Вајлд, Јејтс, Џојс, По, Рамбо, Јесењин.

Дјелимично је познавао књижевне погледе неких од наведених писаца. Неки књижевни подстицаји су му дошли из домаће хрватске литературе: нарочито од Мажуранића и Матоша. Многе подстреке – у правцу примања или одбијања – добио је од савремене књижевности. За Горана је књижевност морала имати друштвену функцију и зато је своју инспирацију проналазио у социјалним збивањима. Експресија је основни покретач његове поетике.

Симболишући *Јаму*, Горан интерпретативно зарања у понор зла у којем нема свјетлости ни живота, наде ни опстанка за човјека.

КОНЦЕПЦИЈА

Поема *Јама* је натуралистички прецизан, разговоријетан, нарацијом испричан злочин, као страшна вјеродостојна реалност. Она је објективно, функционална пјесникова трагична визија, док нас посљедњих шест секстина воде ка свјетлости, пјесниковој оптимистичној вјери у побједу правде. Смјењивање добра и зла, кроз свјетлост и таму, као и смјењивање смрти кроз могући живот, саткано је слојевито у снажном колориту свих пјевања. Пад у јаму је пад у пакао, излазак из ње – спасење. Вјечна тама дубоког зла и на крају сунце, при изласку из јаме страхоте, симболика су побједи живота над смрћу и пјесникова људска побједа над не-

људскошћу. Изгубљени вид страдалника, замијењен је животом, као јединственом апотезом могуће среће, јер пјесник вјерује у духовни вид, који у обезглављеним тијелима крвника не постоји.

Свако пјевање ове поеме један је од степена ка освјешћивању. То је суштинско освјешћивање од прошлог према садашњем.

Радња поеме одвија се на два плана: жртва-наратор прича о злочину, док се на другом плану пјесник поистовјећује са јунаком поеме. Граница поеме је на петом пјевању. На овај начин читава поема организована је као двојна симетрична структура од по пет временских одсјечака. У првих пет пјевања тематизира се пад у јаму, а у других пет – излазак из јаме.

Енглески пјесник Вордсворт, којег је Горан преводио и проучавао, писао је да је *циљ његовије да створи узбуђење у коезистенцији са његовом задовољства*. Али, он додаје: *Ако су ријечи њомоћу којих је ово узбуђење створено, саме њо себи одвише снажне, или ако осјећања садрже њеретијерану сразмјеру бола, онда њостоји извјесна ојасност да ће се узбуђење њренијети и њреко дозвољених њраница*. Међутим, Јама је на читаоце оставила траг, онакав о којем је Вордсворт записао: *Велика њјесничка дјела у најѡаѡијичнијим сценама, никада не дјелују на нас као ѡаѡијична, ѡреко њраница задовољства – дејство које се, у мноћо већем стѡиену моћло замислити, има се ѡријисати стѡним али стѡалним и редовним имѡулсима ѡријѡићно изненађења, који долазе из метричкој реда*.

Зато ћемо, проучавајући Јаму, посебну пажњу поклонити импулсима који доприносе естетском доживљају, који израња из метричке структуре.

Читава поема је у смјештена на дискурсу супротности, живот – смрт, свјетло – тама, човјек – нечовјек, рат – мир. Свјестан да рај не постоји у рату у којем нема мјеста срећи и смијеху, Горан дубоко урања у дантеовску проблематику, само себи својственим аспирацијама. Аутентичност дантеовског проналазимо у књижевним аспектима конструкције поеме, док изванкњижевне односе проналазимо у Горановом пријатељству са Назором, са којим је дијелио своје визије и фантазмагорију рата. И Јама и Пакао су пад људскости, али и симболика отпора и снаге.

Свјетло и тама су двије крајности поеме на чијем дискурсу почивају сви психолошки, аудио-визуелни (колорит замишљених боја) ефекти. Иако је тематски предочена као страшна исповијест о клању људи, клање није једина тема ове поеме. Оно је попраћено другим темама које су у чврстој вези.

Ова поема је рана историје, која крвари из сваке строфе, вапећи за правдом. Но, хладан композициони и структуралистички фундамент

младог поете, учинио је да је ова поема гробница људских живота, која попут утврде опстаје у својој неумитној поруци људске бестијалности на Балкану. *Јама* није само смрт невиних страдалника и свједочанство преживјелих, она је гроб живом пјеснику, који у свом визионарском мистицизму наговјештава лични крај. Названа раном наше поезије, *Јама* је колективна и индивидуална смрт, која је пјесника одвојила од аутохтоног пјесништва и преселила га у легенду. Њеном појавом, нестало је пјесника. Жртвом свог живота, дао је живот дјелу, које га је поетски прогутало и временски овјековјечило у мученичким стиховима најстрашних злочина.

У овој поеми се испреплијећу два плана доживљавања: субјективни и објективни. Горанов јунак-страдалник исповиједа своју и трагедију осталих несрећника са којима се нашао у реду пред јамом и у јама. Без очију, приклан, у страшној патњи и болу, када се ум помрачи, он свјесно прича о кољачу и јама, изваћеним очима, жици прободеној кроз уши. Бројању у реду пред јаму и јасном паду у њу, као и жртвама на које наилази док рукама покушава пронаћи излаз, он свједочи о полијевању кречом и изласку из јаме до поновног сусрета са партизанима. У његовом приповиједању смјењују се колорити тамних визија и свијетлих слика среће. Његова људскост је у првом плану кад помиње мајку коју не може оплакати, јер нема очи, или кад описује своје прсте у дупљама старице... Баш због одсуства вида, читава поема обogaћена је звучним ефектима: врисак, смијех, церекање, топот, ударац, падање, крклање, полијевање, стењање, плач...

Динамика глаголских облика оквирно поспјешује јасну пјесникову сугестивност у поруци у којој је рат зло, које анимализује човјека чинећи га жртвом и страдалником, будећи у њему и злочинца и човјека.

Колико смо се некад напајали овим јединственим пјесничким достигнућем, толико је нажалост свијет остао ускраћен за дешифровање пјесничке сугестивности младог Горана, који нам је иза себе, поред *Јаме*, оставио и визионарску пјесму *Мој гроб*, као својеврсне споменике једног времена и оригиналне тестаменте који позивају на освјешћивање, памћење, праштање и науку.

КОМПОЗИЦИЈА

Поема *Јама* се састоји од десет пјевања неједнаке дужине са 394 стиха, од чега су 263 јампски једанаестерци и још 31 стих који или није једанаестерац, или му цензура није послуже петог слога, па је силабичка

структура другачија (одређен број десетераца, дванаестераца и тринаестераца).

Стихови су распоређени у правилно римоване секстине, једино што у дијелу десетог пјевања налазимо четворостихе којима је пјесник и формално од пјеснички предоченог збивања, поставио контемплативну дигресију евокације мирнодопске среће на домаћем огњишту.

Горан је *Јаму* микроструктурисао сасвим одређеним типом строфе. Предочио нам је посебну врсту сестине, сеста рима са схемом стихова а б а б ц ц.

Јампски једанаестерац је основни стих поеме, са истакнутим другим и петим иктусом, са којим је Горан остварио властиту интонацију, унутар које је проналазао свој тон, адекватан властитом доживљавању *Јаме*.

Јама посједује свој аутентични и аутохтони садржај који је „снимљен” фабулом преко збивања и организације тог збивања. Оно се манифестује нарацијом о прошлом, не о садашњем и зато на тој интерференцији двију битних одредница, које припадају и епском и лирском, *Јама* се сврстава у поему. Горан је изабрао сестину из метричких и политичких разлога

С једне стране, Горан је у непосредном додиру с Назором, који је у том строфном облику написао популаран спјев *Медвјед Брундо*. Тим обликом писана су и нека дјела страних књижевности, поготову на енглеском језику, који је Горан познавао и преводио – пјесника Поае, а са француског језика Хугоа. Као искустан преводилац сестине, Горан се лично посветио његовању овог стиховног облика. Лирски субјекат поеме је човјек-жив-клан-недоклан, једина преживјела жртва страшног покоља. Његова прича почиње након спасења из страшне јаме, у ретроспективном приповиједању својих мука у којима је остао слијеп и жив. Његов пут на приповједачком плану је пут освјешћивања и пут „новог погледа”, јер до петог пјевања, он прича причу виђену и доживљену, аудиовизуелним чулима, док од петог пјевања, његова прича долази из дубине аудио-свијета, невјероватних исказа и осјећања, сазданих у горчини невина, слијепа мучена човјека.

Пето пјевање је *уједно іраница іоеме и оно означава и „нови живої” сїрадалника, смјешїен у самој јами, до іоновної изласка у десетїом іјевању.*

Чиїшава іоема је орїанизована као двојна симетїрична сїрукїура, унутар које можемо издвоїїи ірво іјевање – као іролої невине жрїиве и іочетїак ірїивоїједања и десетїо іјевање, у којем се жрїива, уїркос сљеїилу и сїравичном мучењу, радује слободи.

У чийавој поеми владају крв, зној, јауци, бол, јецаји, али и надљудска вјера и оиџимизам у сјасење, у боље којем се страдалик иробија испод томила лешева, ношен крвљу и дашком повјешарца слободе са земљине површине.

Крв је моје свјетло и моја тама.
Блажену ноћ су мени ископали
Са сретним видом из очињих јама;
Од капља дана бијесни огањ пали
Крваву зјену у мозгу, ко рану.
Моје су очи згасле на моме длану.

Некад вид у очним дупљама замјењује крв, док очи несрећника одумиру на његовим длановима, снагом воље, која га ни у тим моментима не напушта, страдалик у грчу од бола, нема снаге да грчем шаке стисне очи.

Сигурно још су трепериле птице
У њима небо благо се окрену;
И ћутио сам, крваво ми лице
Утонуло је с модрином у зјену;
На длану очи зракама се смију
И моје сузе не могу да лију.

Свјесношћу, коју ни бол не може да помути, наратор приказује посљедње рефлексије у изваћеним очима и небеско пространство, заувјек окрвављено на длану. У мраку који се надвио над видом и животом, окрвављено лице стапа се у тами и као да нестаје у очним дупљама.

Само кроз прсте капале су капи,
Топле и густе које крвник нађе
Још горчком муком дупља које зјапи-
Да бодеж у врат забоде ми слађе:
А мене драгост ове крви узе,
И ћутио сам капље као сузе.

У моменту кад бол надилази свијест а свијест бива потиснута страшним судом, страдалик „ћути капље као суте”, метафорички преносећи крв из изваћених очију на службу суза. Тичина, парана крвником

гласом, појачава градацију строфе и јењава у посљедњем стиху који плаче кржаве сузе са длана.

Пјесничке слике у којима се очи гасе, без могућности да икад више зрак сунца или трачак живота, без помисли да ће суза из ока канути, пренијеле су нам метафизички дио лирског *наративора* кроз *посљедњу свјетлости у ноћи прије страшне смрти* – *бљесак ножа, бјелину вриска и бјелину крвникове коже*:

Посљедње свјетло прије страшне ноћи
 Био је бљесак муњевита ножа,
 И врисак, бијел још сад у сљепоћи,
 И бијела, бијела крвникова кожа;
 Јер до појаса сви су били голи
 И тако наги очи су нам боли.

На контрасту симбола, пјесник нам доноси опречне свјетлости: мирна и блага свјетлост, у претходним строфама, у којима се чује живот кроз лет птица и осјети слобода у модрини неба; и страшна свјетлост крвникове бијеле коже, у аветињској бјелини избезумљујућег крика – бијеле сљепоће, у служби свјетлости – свијетлог, оштрог ножа, који сијече видике, живот, свијест и наду. У мучењу и патњи, родила се нова – трећа свјетлост – коју производи сљепило. Она је путоказ у мукама које слиједе и њен бол граничи се са ивицом немогућег у којем се ћути и осјећа, види и слуша.

Прво пјевање је завршено несвијешћу слијепца, који на заповијед крвника мора згњечити своје очи. Од страха, ужаса и боли слијепац пада у несвијест. Сви ови физичко-емотивни процеси произвели су губитак свијести несрећника, чије муке тек почињу.

Стихови у *другом пјевању* указују на муке слијепих људи. Крвник им провлачи кроз уши жицу како би их онемогућио у евентуалном бијегу. Тако здружене и повезане води их до смрти. У тешком ходу, пјесник слика психологију несрећника који од страха, шока, боли и неумитне таме почињу да се лудо смију / *и њозан смијех, церекање, њрохоћ/ замније ко да њрохоћу мртваци*/. Овај смијех несрећника је пркосна снага, која избија из њих и увлачи се под кожу крвнику, и обезумљује га. Не могавши издржати смијех мученика, крвници се свирепо бацају на њих /*сваки бичем на жртве се баци*/.

У једном моменту нестаје смијеха, као да је пропао у понор. Настаје затишје у контрасту, сатканом од покрета и звука.

Најњежнија и најдирљивија нота људског осјећања, те достојанства огромне патње и боли, саткана је у овом пјевању. Док трпе несносне болове од „зјапећих дупљи”, несрећници „пазе” да не направе нагли покрет главом, како не би повриједили друга у реду, који је повезан жицом кроз уво.

И нитко од нас главом да потресе
И другом слијепцу љути бол нанесе.

Контраст људској патњи и болу дат је у овом пјевању на врло импресиван начин. Крвници остављају на трен своје жртве њиховим болима и неизвјесности, док сами сједају у хлад, једу, пију, причају грубе шале...

Треће ијевање предочено је у првим стиховима урликом избезумљене жене и покушајем бијега жртве у низу. Овај моменат доводи до „буђења” жртве, наратора:

Срце је муклом шупљом груги тукло;
Тад друга срца преко жице зачух.
Лупање лудо напријед нас је вукло.
(Што срца скачу кад у мраку плачу!)
И од те лупе прогледах кроз рупе:
У јасном сјају мисли ми се скупе.

Слијепац-жртва до сада је слушао, а од сада, „пробуђен” урликом несрећне жене, он види. То је унутрашњи вид, методичка анализа у којој више нема страха. Та је строфа сјајно поетички динамична у сплету леонинског и завршног стиха. Долази до смјене перцепције и жртва напрегнуто слуша, а потом и прича. Наратор осјећа кроз набрекнуте уши преко жице мукле „поздраве” мучених срца. Одлучује да броји и одбројава своје посљедње чекање – чекање смрти.

У једном моменту наратор доноси низ контрастних асоцијација, које су супротстављене једна према другој. У њему се мијеша осјећај који изазива цврчкава пјесма, сјена облака која их на моменат прекрива и сасвим антитеза том осјећању, чулни ефекат о сазнању да један крвник „мокри, а други стао широко да коље”. Ове радње дате су у невјероватној супротности, гдје се мокраћа злочинца мијеша са крвљу жртве, гдје траг нечовјека не може уништити човјека и свијет око њега.

Четврто ијевање приказано је у слици клања и бацања жртава у јаму. Слијепац-наратор, бива наратор у правом смислу ријечи. Његов вид замијенио је слух. Он „види” оно што другима у болу и очају не може ни

приближно да се издиференцира, јер у мноштву звукова у којима предњачи жамор уз јецај, несрећни страдалници немају свијест о ономе што слиједи. Док чека, он слуша јецаје несрећника испред себе и крклање убодене жртве, која потом пада у јаму. Кад је чуо да су крвници почели бацати бомбе у јаму, савлада га клонуће /*клонуће ме свлада/ несћала у сћас ћосљедња ми нада/*. Невјероватно, да човјек пред смрћу, са голим животом у њедрима, завезан жицом и ослијепљен, уопште има снаге да вјерује у спас.

Падање лешева у јаму, уз /*ћљуске мање ћласне, као у воду ћоврх каше меса/*, даје нам сазнање да је јама све плића, јер се лешеви гомилају ка врху, а клизаво тло указује на чињеницу да је наратор све ближе јамама.

Уто оћутјех да по крви клижем.
Протрнух: ево и ја к јамама стижем!

Чићаво ћейћо ћјевање, у суићини је неодојива цјелина, као умјейћничка слика:

О видио сам, видио све боље,
Ко да су натраг стављене ми очи:
И бијелу кожу и нож који коље,
И жртве (као јагњад што се кочи)
Часком пред клање, ал у реду ближе
Корак по корак мирно к ножу стиже.

Страшна судбина задеси човјека, који се успореди са појмом „људске јагњади” што ћутећи у реду чека „клање”. У контрасту златних поља зрелог жита и „људског класја” гдје се ово друго „класје” повија под злочиначком камом, падајући у бездан, у дубину из које више нема повратка, Горан је апострофирао Вордсворта у изјави да кад осјећања садрже претјерану сразмјеру бола, онда постоји извјесна опасност да се узбуђење пренесе и преко дозвољених граница. *Може ли бићи ћранице у злочину и може ли икакав злочин уоћићи имайћи ћраницу – ћраницу разума, ако разум у злочину ћосћоји?*

И поново двије страшне бјелине: бјелина крвникове коже и ножа, стала је попут бијеле авети пред несрећника, надвила се над њим, парализовала му тијело, а ум одвојила од физичког. У стању трансценденталности, несрећни човјек броји слухом ударце на другима и збраја их, одузимајући разлику која га дијели од страшне јаме.

Ред се без прекидања помјера „ко да на челу нетко нешто дијели” – Горанова иронија овдје је постигла врхунац у паралелизму стиха и онога што заиста слиједи. Овдје је прелом – кад је јунак поеме свијешћу (јер очију нема) избројао да је трећи у реду за клање:

Стадох. На усни туђе крви горак
Окус оћутјех. Сад сам био трећи
Што јаму чека у реду за стојећи.

Од близине звука – ударца ножем – несрећник је стао „укочен ко пропет” и овим чином указао на страх и страдање, на неумитан ток догађаја који слиједе. Страдалника најприје обузима тама, а потом свјетлост „ко стотине звона”, које се сабијају у бол, оштар попут ножа. И једна и друга свјетлост саздане су у страшном болу, који отвара „видике” у даљине, гдје допире само ум.

Страшна ми тмина од сљепоће гора.
Сав ум помути и на чула леже,
И за њом свјетлост ко стотине зора:
Искро! Стријело! Пламене! Снијеже!
Силно свијетло без иједне сјене
Ко оштар убод игле усред зјене.

Слухом је видио и чуо све покрете и гласове најближег закланог друга. Са појединостима којима је описао ударац у груди и у плећа, сопствено посртање и пад у јаму, он описује са толико детаља, као да је то гледао и описивао неко други: */Бијела сѝријела у ѝрси ми сину/Црна ме ши-ну у ѝлећи. У дубину/*

Од почетка поеме, бијела, црвена и црна боја прате страдалника у његовим мукама. У преломном, петом пјевању, натопљеном крвљу, од клања, пјесник је маестрално проговорио својим пјевањем у прилог вјеродостојним патњама. Снажна поетска слика спојена у невидљиву нит бијелог завршетка и црне стријеле на танкој црти између двије провалије.

Овдје је рез. Јама је пуна, тек што се понегдје чује јаук прекланог човјека у самртном хропцу, а наш паћеник у смртном страху од могуће бомбе – започиње свој успон – пут из понора, из пакла људских мука, на чврсто тло обасјано сунчевом свјетлошћу.

Међу изузетно јаке слике спада доживљај недокланог са недокланом у *шестом ијевању*. „Нека жена вришти”, док он лежи на гомили тјелеса, на „купу хладетине, млохаве, служне, што у крви кисне”.

Горан је у датом стиху објединио снагу живота и снагу смрти, у истој равни, у страшном суду безумног рата. Између пјесникова пјевања које послушкује живот, у јами се јавља неописив, несвакидашњи нагон за животом, за изласком из јаме. Покретачка снага, ниоткуда, јача од свих мука, чини да страдалник изненада баца руку ка вриску:

У бездану ума језа ме окријепи.
 Осјетих хладно трупло гдје ме тишти,
 Хладност смрти да ми тијело лијепи.
 Страх свијешћу сину: Нека жена вришти!
 У јами сам-том ждријелу нашег меса:
 Ко мртве рибе студена тјелеса.

Жртва у јами осјећа посљедње уздахе умирућих и слуша њихове посљедње јецаје. У једном моменту загрле га руке, кошчате и старачке, које се пружају за њим, за трагом живота. Загрљај старичиних руку рађа у патнику ове поеме паралелно осјећај боли за њом и осјећај кривице. Осјећај кривице повезан је у контрасту живота и смрти, живота којему он још увијек припада и осјећа се кривим због тога у односу на сва мртва тјелеса у јами.

Чуо сам како умирући стење,
 И пожелио лудо да оживи
 Све лешеве тад молих опроштење...

У седмом *пјевању* жртве су поливене кречом који бијесно пече свјеже крваве ране, наносећи живима још већи бол и патњу. Јама је препуна смрти. Слијепец у овом чину захваљује крвнику:

Пуна је јама: на лешеве лију
 Вапно да живим стрвине не смрде.
 О хвала им, нас мртве сад грију
 Пламеном своје самилости... Тврде
 Лешеве ћутим: трзају се голи,
 Ко мртве рибе кад их кухар соли.

У осмом *пјевању* долази до стишавања. Слијепец осјећа да је он једини жив у јами. Ослушкивањем закључује да се крвник удаљава, сигуран да нико није преживио стравичан покољ и неколико бачених бомби. Од-

нос људског бића и простора у *Јами* модел је кретања према животу, који је пројектован кроз поетску слику – пута смрти.

Деформисана визија, сензација огорчене снаге, ишчитава се у драмском вртлогу:

Запрепастих се: лешеви се мичу,
Клижу нада ме, полако се руше
Смију се, плачу, хропоћу и вичу,
Пружају руке и бијесно ме гуше.
Осјећах нокте, стражњице, бокове,
Трбухе, уста што ме жива лове.

У врисцима и вапајима Горанове *Јаме*, салила се пјесничка слика у слику Дантеовог *Пакла*. Подстакнут крицима мртвих и глувим вапајима, наш јунак добија наднаравну снагу да изађе из јаме. У слијепцу се јавља осјећај кривице што напушта мртве у јами. Он осјећа вањски живот у струјању ваздуха, у осјећају да пада влага и да се спушта ноћ. Слијепец даје и лични опис „тамних празних дупља” које су само прије неколико сати биле „свјетло живота”. У колориту свјетла и таме, Горан симболизује „свијетлу слободу” и „црну јаму”:

...Сјећат ће свијет на црно ждријело јаме...

Читаво *деветио ијевање* као и пето, једна је пластична слика слијепчева пута ка спасењу, његов излазак из јаме, пузање по влажној трави коју жедан и гладан халапљиво гута и тако се успијева одржати.

У грозничавој помами за животом, мученик се успијева извући преко лешева, жељно лижући капље росе – прве капље живота; у даљини слуша крвникову пјесму која се руга паћеничким мукама. У односу живота и смрти, боли и радости, Горан ствара импресију – побједом добра над злим. Његова *жећ* је метафора за животом, у којој осјећа и тугу и мржњу и потребу за осветом.

Људско достојанство и бит постојања занемарују крвникова злодјела у односу на живот, свјетлост и слободу.

Дозвах се: уста, пуних траве, лежим,
Горим, леденим: у тешкој сам мори.
Спасен! О камо, сад да бјежим ?
Задрхтах: пјесма крвникова ори.
Далеко. Нашим мукама се руга.
И мржња плану. Остави ме туга.

Горан је свјестан цијене слободе и зна да су темељни конфликти засновани на супротностима, у овом случају – слобода и ропство. Његов јунак сукобио се са стравичним злостављањем, да би био избављен, осакаћен видом, он гледа слухом, а добро и зло, живот и смрт, свјетлост и мрак, смјењивали су се на крвавом, али сигураном путу ка великој будућности.

Посљедње, *десетом пјевање* представља својом садржином побједу живота над смрћу несрећног слијепца и уједно пјесничку-Горанову смрт.

Пред јамом, као пред црвено-црним крвавим гротлом, судар нечовјештва и човјечности добија универзалне размјере. Страдалник призива дане прије рата, дане у којима је човјек-човјеку-човјек. У његовом зову ка човјечности

Одједном к мени мирис паљевине
Вјетар донесе с гаришта мог села;
Мирис из ког се све сјећање вине:
Све свадбе, бербе, кола и сијела,
Сви погребни, нарицаљке, опијела;
Све што је живот сијо и смрт жела.

Осјећај мале људске среће прерасте у снажну радост, када болови бивају потиснути у достојанственом отпору борбе против зла. Горанов ХАД по својој трансформацији има снажну страдалничку епизоду. Колико год био стравичан моменат вађења очију и путовања до јаме, који се приказује у првих пет пјевања, најстрашније долази иза тога, док се нека врста катарзе јавља у посљедњем, десетом пјевању, појавом свјетлости слободе, хуманизма и алтруизма. Поново обасјан свјетлом изнона рођене човјечности, страдалник се враћа животу, новој јави која доноси једнакост, правду, доброту, етику:

Сунце слободе разби све ми сјене

Завршно, десето пјевање састоји се из два дијела:

Први дио (*првих десет сирофа*) приказују кроз низ лирских реминисценција мирнодојски животи и

Други дио – *осликава ирризиране, сјасиоце* – оличење борбеног дијела народа-освећеника. Преко Јаме, Горан је покушао реafirмисати потребу људског сагледавања човјекових патњи.

Битка се бије, осветник се јавља!
Освијетли ме радост снажна попут здравља.

Радост је израз човјекових најјачих позитивних емоција и у том моменту, човјек заборавља сва страдања и страхоте, које су за њим остале у јамаи. *Јама* је митска синергија вјечног и пролазног, неумитан историјски споменик људском трагизму и свједок патњи, које здрав разум тешко прихвата. Реалистичко и симболистичко, а опет реално и емотивно, ова поема је концентрација огромне боли и туге.

КРЕАЦИЈА ПОЕМЕ

Иван Горан Ковачић није био пјесник визионар у младалачком заносу, његове визије имају боје и облике, складност и симетрију. Могућност преноса аудио-визуелних сензација, на начин да су живе слике умјесто стихова, ову је крваву поему виноуло у етер попут опомене, која се нажалост заборавља. Црвена, боја крви, Горанов је исказ у постојању и битку, јер док крв тече нашим жилама, и ми постојимо, док нас не поклопе тама и мрак. У мноштву тешких слика које преовладавају, најмучније су оне у сценама мучења и убијања, али је далеко најтежа и најпакленија сцена страдалника у јамаи, у бездану смрти и таме. Успјети се отргнути смрти, Горан је успио побиједити зло, али не и сопствену смрт, те је стога поновно враћање на свјетло дана успио изнијети све зло на леђима страдалника и огријати га сунчевим свјетлом живота. На фону узастопног контраста живот – смрт, тама – свјетло, Горан је извајао монументалну слику своје и Дантеове визије пакла.

Колорити трију постављених боја нијесу увијек истог интензитета, и на тај начин Горан је *Јаму* уредио и сценски, дајући простора боји у односу на текст који слиједи. Све грозно и болно дешава се у тами: и осљепљивање и мучење у кркланцу јаме. Колико је дивна бјелина дана и сјај слободе, толико је страшна бјелина крвникове коже и ножа који коље. Ипак, свјетлост коју производи мозак у болу, од страшног сјепила, најстрашнија је свјетлост која пара попут сјечива и својим аудио-сензацијама придоноси раслојавању поетских слика које се могу слојевито раздијелити по:

- темама и пјесничким сликама;
- бојама и њиховој симболици;
- конкретном и апстрактном;
- контрасту живота и смрти.

Музичка компонента ове поеме лежи у њеној синтаксично-семантичкој оси, које због богатства народног језика и употребе специфичних лексема хрватског Загорја и Горског Котара, доприносе звуковној илустрацији прочитаног. Иако је сликарски ефекат *Јаме* на првом мјесту, не заостаје ни њена музикалност у стиховима у којима преовладава стилска фигура *алии* *шерација* уз обиље консонанта *р* и сугласничких скупина које га дијелом укључују (пр, стр, блъ, ње, дњ, слъ, вр, крв) те се у неким момментима заиста стиче утисак чулног и визуелног у исти мах.

Посљедње свјетло прије страшне ноћи
 Био је блесак муњевита ножа,
 И врисак, бијел још сад у сљепоћи,
 И бијела, бијела крвникова кожа.

Уз помоћ стилске фигуре асонанце, гдје пажљивим бирањем ријечи производи продуженост самогласника, Горан је агонију страдалника умрио да продужи и претвори у дуго и тешко: а-а-а-а. / *и бијела, бијела, крвникова кожа!*

Горанова поетика подудар се са његовом поезијом. Оно што је критиковао – то је избјегавао, а оно што је препоручивао сам је остваривао. Његове су пјесме тематски разапете између села и града. Лиричност и поетичност набијене су снажним емоцијама младог интелектуалца, који је својим визијама трагао и достигао најудаљеније сензације људског бола и открио потиснуте страхове. Омаж свом сеоском поријеклу, Горан је дао и у десетом пјевању, користећи се кајкавским лексемима. Богатством контраста и постављених паралелизама, те семантичких аудио-визуелних ефеката, Горан је употребом метафора и поредби, успоставио стваралачки однос са генерацијама послије, које ће са истим болом и сензацијама читати и доживљавати његову ремек-поему.

ЛИТЕРАТУРА

Kovačić, Ivan Goran, *Novele, eseji i kritike pjesme*, Znawe, Zagreb 1967, уредник Драго Иванишевић.

Ковачић, Иван Горан, *Поезија*, Веселин Маслеша, Сарајево 1982, предговор Зденко Лешић.

Ковачић, Иван Горан, *Пјесме*, Српска књижевна задруга, коло LI, књига бр. 351, Београд 1959.

Kovačić, Ivan Goran, *Novela, pjesme, eseji, kritike i feqtoni*, Pet stoqeća hrvatske kwiževnosti, Zora – Matica hrvatska, Zagreb 1975, уредник Крсто Шпољар.

Kovačić, Ivan Goran, *Ogwi i rože*, Matica hrvatska, Zagreb 1975, изабрао и приредио Влатко Павлетић.

Ladika, Ivo, *Tematika i motivi Goranove „Jame”*, časopis „Zadarska revija”, Pododbor matice Hrvatske, Zadar 1964, бр. 3.

Лешић, Зденко, *О Горановој „Јами” још једном*, часопис „Израз”, XXVLL/1983. бр. 1–2, Свјетлост, Сарајево.

Павлетић, Влатко, *Хоран, њим самим*, Микрокозма, Београд 1963, уредник Угљеша Крстић.

Zbornik radova – Život i djelo Ivana Gorana Kovačića, Globus, Zagreb 1989.

Andrijana NIKOLIĆ

CONCEPTION, COMPOSITION AND CREATION IN THE POEM
ЈАМА BY IVAN GORAN KOVACIC

Summary

The light and the darkness are the two extremes of this poem and all the psychological and audio-visual (the spectrum of imagined colours) are based on its discourse. Although its theme is the horrific story of slaughter, that is not the isolated topic of this poem. It is accompanied by other topics which are tightly connected.

Each par of this poem is one step closer to awareness. That is the essential awareness, going from the past to the present. The plot develops on two planes: the narrator (victim) describes the evil deed whereas, on the other plane, the poet identifies with the poem's main characters. The poem's limit is set at the fifth section. In this way, the whole poem is organized as a dual symmetrical structure of five time sections each. The theme of the first five sections is the fall into the pit, and the other five is about getting out of it.

Key words: blood, scream, light, darkness, death, life, executioner, pit